सःचिद्विज्ञानप्राणानांसंघातोजंतुःसमष्टिजीवःसर्वेषांभूतानांकार्यकारणरूपाणांआत्माचेतयिता सनातनःपुरुषःपरंब्रह्मचसएवनिरस्तोपाधिःसन्सएवोपाधिपक्षपातीसन्महदाद्यात्माभवति विषयश्चशब्दादिःसएव एतेनपतिःपृथिव्याअयमितिद्वितीयःपादोव्याख्यातः अयंचिद्विज्ञानप्राणसंघातःपृथिव्याःक्षेत्रस्येतिश्रुतिपदयोरर्थः ॥५॥ एवमिति सर्वत्रअंतर्बहिश्चस्थितंसर्वप्राणेनदेहलीदीपवन्मध्यस्थेनआंतरं विज्ञानंबाह्यंदेहेंद्रियादिकंचपाल्यतइत्यर्थः अपारेतांसिजिन्वतीत्यंतपादंव्याचष्टे पृष्ठतइत्यादिना अन्नमयंहिसौम्यमनआपोमयःप्राणस्तेजोमयीवागितिश्रुतेः साक्षात्परंपरयावाप्राणमनइंद्रियाण्यपारेतांसि जिन्वतितर्पयतिसंघातात्मेतिश्रुतिपदानामर्थःपृष्ठतःउपाध्यावेशाज्जीवत्वप्राप्त्यनंतरं समानेनइत्थंभावेतृतीया स्वांस्वांपृथक्गम्यांगतिंआश्रितोभवति समानवायुत्वंप्राप्तःपावकंजाठरमाश्रितःसन्बस्तिमूलंमूत्राशयंगुदंपुरीषाशयंचजाठरस्थःसमानोशितपीतादिकंपाचयित्वापानरूपीभूत्वास्वंस्वंस्थानंनयतीत्यर्थः श्लोकद्वयं ॥ ६ ॥ ७ ॥ कर्मगमनादि प्रयत्नस्तदनुकूलाचेष्टा बलंभारोद्यमनादौसामर्थ्यं विदुषःसका

सजंतुःसर्वभूतात्मापुरुषःससनातनः॥ महान्बुद्धिरहंकारोभूतानांविषयश्चसः॥५॥ एवंत्विहससर्वत्रप्राणेनपरिपाल्यते॥ पृष्ठतस्तुसमानेनस्वांस्वांगतिमुपाश्रितः॥६॥ बस्तिमूलंगुदंचैवपावकंसमुपाश्रितः॥ वहन्मूत्रंपुरीषंवाप्यपानःपरिवर्तते॥७॥ प्रयत्नेकर्मणिबलेसएषत्रिषुवर्तते॥ उदानमितितंप्राहुरध्यात्मविदुषोजनाः॥८॥ संधौसंधौसंनिविष्टःसर्वेष्वपितथानिलः॥ शरीरेषुमनुष्याणांव्यानइत्युपदिश्यते॥९॥ धातुष्वग्निस्तुविततःसतुवायुसमीरितः॥ रसान्धातूंश्चदोषांश्चवर्तयन्परिधावति॥१०॥ प्राणानांसंनिपातात्तुसन्निपातःप्रजायते॥ ऊष्माचाग्निरितिज्ञेयोयोन्नंपचतिदेहिनां॥११॥ समानोदानयोर्मध्येप्राणापानौसमाहितौ॥ समर्थितस्त्वधिष्ठानंसम्यक्पचतिपावकः॥१२॥ अस्यापिपायुपर्यंतस्तथास्याद्गुदसंज्ञितः॥ स्रोतांसितस्माज्जायंतेसर्वप्राणेषुदेहिनां॥ ॥१३॥ अग्निवेगवहःप्राणोगुदांतेप्रतिहन्यते॥ सऊर्ध्वमागम्यपुनःसमुत्क्षिपतिपावकं॥१४॥

शात्श्रुत्वेतिशेषः ॥ ८ ॥ ९ ॥ धातुषुत्वगादिषु अग्निर्जाठरःविततोव्याप्तः रसादीन्परिवर्तयन्परिणामयन् रसान्अन्नादीन् धातूंस्त्वगादीन् दोषान्पित्तादीन् ॥ १० ॥ कथंवर्तयतेनिलइतिपृष्टंतत्राह प्राणानामिति सन्निपातःसघर्षस्तज्जऊष्माग्निर्जाठरोभवति॥ ११ ॥ संनिपातंव्याकरोति समानेति नाभिस्थंसमानंहृदिस्थःप्राणएति गुदस्थोपानःकंठस्थमुदानमेति तेनप्राणापानसमानानांनाभिदेशेसंघर्षेणसमर्थितोनिष्पादितः अधिष्ठानंसप्तधातुमयंशरीरंसम्यक्पचतिदृष्ट्यादिपरिणामंनयति ॥ १२ ॥ अस्यपावकस्यपायुपर्यंतोगुदप्रवेशोगुदसंज्ञितोपानोभवति स्रोतांसिनाडीमार्गाः तस्मादपानात् प्राणेषुप्राणादिषुपंचसु प्राणादिभ्यःपावकोत्पत्तिःपावकाच्चापानद्वाराप्राणाद्युत्पत्तिर्भवतीतिप्रघट्टकार्थः ॥ १३ ॥ एतदेवोपपादयति अग्नीति अग्निवेगात्कंदुकवदूर्ध्वमुत्प्लुतःप्राणोगुदांतेप्रतिहतःपुनरुत्पतन्नग्निमप्युत्क्षिपतीत्यर्थः दृश्यतेचाग्निवेगात्बाष्पवायुवृद्धिर्वायुवेगाच्चाग्निवृद्धिः तथाचप्राणरोधेसतिजाठरंभयंनिवर्ततेऽतःप्राणोरोद्धव्यइतिभावः ॥ १४ ॥